

*Dr Srđan Šarkić, redovni profesor
Pravnog fakulteta u Novom Sadu*

SHVATANJA ATANASIJA IZ ALEKSANDRIJE O MONARHIJI¹

Sažetak: *U radu se razmatraju ideje o monarhiji, koje je u nekoliko svojih dela, različite sadržine, izneo Atanasije iz Aleksandrije, jedan od najznačajnijih crkvenih otaca iz četvrtog veka. Mada su Atanasijeva dela, pre svega teološke sadržine, u njima se mogu naći i zanimljive ideje o autorovim pogledima na različite oblike vladavine i državnog uređenja. Iako se protivi mešanju carske vlasti u crkvena pitanja i crkvenu politiku, Atanasije smatra da je monarhija ipak najbolji oblik vladavine.*

Ključne reči: *Atanasije iz Aleksandrije, Konstantin, Arije i Arijanstvo, pagani, Evsevije iz Nikomedije.*

Atanasije iz Aleksandrije (**Αθανάσιος**), jedan od najznačajnijih crkvenih otaca iz IV veka, rođen je 293. ili 295. godine, najverovatnije u Aleksandriji.² Podataka o njegovim roditeljima i detinjstvu, gotovo da i nema. Izgleda da je još u ranoj mladosti bio u tesnoj vezi sa tada čuvenim pustinjakom, patrijarhom Antonijem, bilo kao njegov učenik, bilo kao sa-

---

¹ Rad je posvećen projektu *Pravo Srbije u evropskoj perspektivi* br. 149042 koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

² Iz ogromne literature o Atanasijevom životu upućujem na nekoliko najvažnijih radova: X. Le Bachelet, *Athanase (Saint)*, *Dictionnaire de Theologie Catholique*, tome 1, Paris 1909, col. 2143-2178; N. H. Baynes, *Athanasiana, The Journal of Egyptian Archaeology*, vol. XI, London 1925, pp. 58-70; G. Bardy, *Athanase d'Alexandrie (Sainte)*, *Dictionnaire d'Histoire et de Geographie ecclesiastique*, tome 4, Paris 1930, col. 1314-1340. Navedeni radovi sadrže i detaljan spisak literature o Atanasiju iz Aleksandrije, objavljene do 1930. godine. Detaljan spisak literature može se naći i u predgovoru knjizi *Athanase d'Alexandrie, Apologie pour sa fuite*, ed. Jan-M. Szymusiak, Paris 1958, *Sources chrétiennes* 56, pp. 80-85.

drug u asketskom životu u pustinji.³ Za sve to vreme bio je vezan za aleksandrijsku crkvu i nakon šest godina službe postao je sekretar patrijarha Aleksandra, koji se na tom položaju nalazio od 312. godine. Iz tog perioda potiču Atanasijevi spisi *Protiv pagana (Κατὰ Ἑλλήνων)*⁴ i *O očovečenju Reči (Περὶ τῆς Ἐνάθρωπησης τοῦ λόγου)*. Kada je između 318. i 320. godine izbio spor oko Arijevog učenja,⁵ Atanasije se nije nimalo dvoumio i njegovo ime nalazimo među đakonima koji su potpisali encikliku patrijarha Aleksandra, upućenu ostalim episkopima. Od tog trenutka su arijanci zamrzeli Atanasija. Ubrzo nakon toga, Atanasije je, sa svojim već ostarelim episkopom Aleksandrom, prisustvovao Prvom vaseljenskom saboru hrišćanske crkve 325. godine u Nikeji (danas Iznik u Turskoj), gde se istakao kao vatreni branilac nikejskog učenja.

³ Videti *Vita Antonii, praef. Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca* (u daljem tekstu P. G.), ed. J. P. Migne, Paris 1857-1866, vol. 26, col. 840.

⁴ Doslovan prevod naslova Atanasijevog spisa bio bi *Protiv Helena*, ili *Jelina*, kako stoji u starim srpskim tekstovima. Međutim, izraz Ἑλληνες (Heleni, Jelini, odnosno Grieci), ne označava, sve do propasti Vizantijskog carstva (1453), pripadnost grčkoj naciji, već pagane, zbog toga što stanovnici Istočnog Rimskog carstva (Vizantije) sebe nazivaju Ρωμαῖοι (Romeji, odnosno Rimljani). Prema Epifaniju Kiparskom (†403) Ἑλληνισμός (Člinstvo, Jelinstvo, odnosno paganstvo) je jedna od četiri majke jeresi (uz Varvarstvo, Skitstvo i Judejstvo), koja potiče iz vremena Seruha, pradede Avramovog. Osnovne odlike Jelinstva su idolosluženje, mnogoboštvo i gatarstvo. Spis Epifanija Kiparskog o jeresima uneo je u celini Sveti Sava u 61. glavi svoga Nomokanona (Zakonopravila). Videti *Zakonopravilo ili Nomokanon Svetoga Save, Ilovički prepis 1262. godina, fototipija*, priredio M. Petrović, Gornji Milanovac 1991, 355 a.

⁵ Arije je aleksandrijaski prezviter, koji je oko 320. godine, pod nedovoljno razjašnjenim okolnostima, počeo da propoveda novo učenje o odnosu Reči (Logosa) prema Ocu. Osnovne ideje tog učenja su sledeće: Postoje u Svetom Trojstvu tri *ipostase* (pojavna oblika), potpuno heterogene i različite. Reč nije večita, samo je Otac ἀγεννητος (večan, nerođen) i ἀναρχος (bespočetan, pravi Bog), mada Reč prethodi stvaranju i stvorio ju je Otac, pre vremena, da bi mu služila kao instrument stvaranja. Ona je, dakle, kreacija, ali nije slična kao i druga stvaranja. Ona je savršena i promenljiva, ona je takođe Mudrost, stvorena prema slici večite mudrosti, koja nije ništa drugo nego Otac. Otac ju je stvorio kada je i kako je on to hteo, i to je delo njegove milosti. Nasuprot Ocu, Sin je po prirodi rođen (γεννητός) i postao je u vremenu, dakle nije večan (ἀναρχος). Tako su izrazi ἀγεννητος (neroden) i γεννητός (rođen) suprotstavljeni jedan drugom, kao stvoren i nestvoren. „Sin nije uopšte jednak ni jedinosušan (όμοούσιος) Ocu. U svojoj prirodi i u svojim svojstvima on je potpuno različit od Oca. Otac je nevidljiv za sina; sin ne posmatra niti poznaje potpuno Oca. Ono što on vidi i spoznaje u razmerama svojih snaga, je kao što ga i mi možemo spoznati u razmerama naših snaga. Sin ne poznaje potpuno svoju prirodu.“ Dakle, ni Sin, a još manje Sveti Duh nemaju nikakvih zajedničkih svojstava sa Ocem, jedinim pravim Bogom. Sin može biti Bog samo milošću ili netačnošću. Kada se dogodila inkarnacija (kada se Logos ovaplotio), Reč je uzela telo bez duše (άνυχον σώμα ili ψυχή άλογος). Valja napomenuti da Arijevi spisi nisu sačuvani, već se njegovo učenje rekonstruiše na osnovu Atanasijevih govora u kojima je pobijao arijansku dogmu, što nikad ne može biti sasvim pouzdano.

Patrijarh Aleksandar je umro 17. aprila 328. godine,⁶ a Atanasije ga je nasledio na episkopskom tronu, jer ga je Aleksandar na samrti, prema svedočenju crkvenog istoričara Sozomena, u Atanasijevom odsustvu, naznačio za naslednika.⁷ Narod je izbor aklamacijom odobrio, a pravoslavni⁸ episkopi su ga, uprkos izvesnoj opoziciji, potvrdili.

Ubrzo je za novog patrijarha počeo život pun borbi i trzavica. Napadi su najpre počeli protiv valjanosti njegovog izbora, a pošto je odbio da primi u versku zajednicu Arija i njegove pristalice, borba se nastavila. Pristalice Meletija,⁹ saveznici Atanasijevog protivnika Eusebija iz Nikomedije,¹⁰ su u Egiptu lansirali čitav niz optužbi protiv patrijarha, koje su sve bile lažne: da je opteretio Egipćane posebnim porezom u naturi prema kome su bili obavezni da aleksandrijsku crkvu snabdevaju platnom, a dažbinu pripisao carskoj vlasti. Prebacivano mu je da je čak bio umešan i u zločin veleizdaje, poklonivši zlatnu kutiju nekom buntovniku Filomenu. Među doljim optužbama stajalo je i sledeće: Atanasijev izaslanik Makarije se našao kod izvesnog Ishirasa, lažnog sveštenika, da bi ga opomenuo i primorao da napusti položaj koji mu ne pripada. Atanasijevi protivnici su izmislili scenu svađe, u kojoj je Makarije, navodno, srušio oltar i spalio svete spise, zbog čega je aleksandrijski patrijarh pozvan krajem 330. godine u Nikomediju, da se pred carem Konstantinom opravda. Iako je u po-

⁶ P. G. vol. 26, col. 1351.

⁷ Sozomenos, *Historia ecclesiastica* II,17, P. G. 63, col. 176.

⁸ Izrazi *pravoslavna* i *katolička* ne označavaju nikako u ovo vreme (IV – VI vek) Istočnu i Zapadnu crkvu, odnosno pripadnost jednoj ili drugoj. *Pravoslavna* je prevod grčkog izraza ὀρθόδοξος, koji je složen iz dve reči: ὀρθός = pravilno, tačno, i δόξω = mislim, smatram, verujem, te otuda termin ὀρθοδοξία znači prava misao, pravoverje ili pravoslavlje. Nasuprot *ortodoksiji* (pravoslavlju) stoji *heterodoksija* = drugačije mišljenje (*inoslovlje*, *inomislije*, *inoverje*), što dolazi od grčkog ἕτερος = drugačije, i δόξω = mislim. Izraz *katolička* dolazi od grčke reči καθολική, što znači vasesljenska, sveobuhvatna, celovita. Ova dva izraza nisu nikako u suprotnosti. Prvi se upotrebljava da označi karakter hrišćanske dogme, a drugi karakter hrišćanske crkve. Mnogo kasnije, posle rasepa od 1054. godine, uobičajice se da izraz *pravoslavna* označava Istočnu, a *katolička* Zapadnu crkvu. Videti J. Popović, *Dogmatika pravoslavne crkve*, knjiga 1, Beograd 1980, str. 15 sq, i knjiga 3, Beograd 1978, str. 213 sq.

⁹ Meletije je bio dvolični antiohijski patrijarh, čiji je dolazak na episkopski tron u Antiohiji izazvao rasep (šizmu), koji će potrajati 85 godina, podelivši vernike u tri tabora. Do izmirenja je došlo 415. godine, što je označilo kraj takozvane *Antiohijske* ili *Meletijeve šizme*. Detaljnije o tome videti F. Cavallera, *Le schisme d'Antioche (IV-V siècle)*, Paris 1905; E. Amann, *Melèce d'Antioche, Dictionnaire de Theologie Catholique*, tome 10, Paris 1928, col. 520-531.

¹⁰ Eusebije iz Nikomedije je bio vođa arijanske stranke u Carstvu, koji će 341. godine pokrstiti Ulfilu, prevodioca Biblije na gotski jezik i time prevesti Gote u arijansko hrišćanstvo. Ne treba ga pomešati sa njegovim savremenikom, Eusebijem iz Cezareje, čuvenim crkvenim istoričarem.

četku imao teškoća, uspeo je da ubedi cara u svoju nedužnost i vratio se u Aleksandriju sa Konstantinovima pismom, u kome ga ovaj naziva „božjim čovekom“.¹¹ Ali, klevetnici su nastavili sa optužbama. Izmislili su da je Atanasije ubio Arsenija, jednog njihovog pristalicu i episkopa Hipsele, a kao dokaz priložili nečiju isečenu ruku. Konstantin je zadužio svog bratunca Dalmatija da ispita stvar. Ispostavilo se da je „ubijeni“ potplaćen i da se krije u jednom manastiru. Atanasije je dobio ponovo od Konstantina blagonaklono pismo, koje mu je donelo pobedu u sporu i neposredno podčinjavanje meletijskog vođe Jovana Arkafa i Arsenija, „povampirenog“ mrtvaca.¹²

No, borba je bila samo na kratko vreme obustavljena. Nakon neuspelog pokušaja Eusebijeve pristalice da dovedu Atanasija pred sabor držan 334. godine u Cezareji, uspeli su da dobiju od cara dozvolu za sazivanje novog sabora u Tiru (današnji Liban). Atanasiju je zapovedeno da se tamo pojavi. Na saboru, koji je počeo 11. jula 335, evsevijanci su se postavili kao sudije, a meletinci kao tužioc. Sve stare optužbe su ponovo pokrenute. Pred evsevijanskom većinom Atanasije se povukao i krenuo u Carigrad da traži od cara pravdu. Kada je stigao u prestonicu sačekala ga je bila već nova optužba, da je nameravao da spreči redovni godišnji dovoz žita iz Egipta u Carigrad i da time izglatni prestonicu. Ne saslušavši odbranu, car ga je poslao u progonstvo u Galiju, ali nije dozvolio da ga bilo ko zameni na aleksandrijskom patrijaršijskom tronu.

U Triru,¹³ gde je stigao 6. novembra 336, dočekali su ga sa najvećom blagonaklonošću najstariji Konstantinov sin Konstantin II¹⁴ i episkop Maksimin. Istovremeno, aleksandrijski hrišćani su mu ostali verni, uporno odbijajući da prihvate Arija za patrijarha. Iste godine, Arije umire u Carigradu, ali car ni tada ne dozvoljava Atanasiju da se vrati. Usledila je uskoro i Konstantinova smrt (22. maja 337), te je patrijarhu dozvoljeno da se vrati u svoj rodni grad. Ušao je trijumfalno u Aleksandriju 23. novembra 337. godine.

Sledeće godine, ugledni patrijarh Antonije je došao u Aleksandriju da bi se otvoreno izjasnio protiv arijanaca i pružio podršku Atanasiju.

---

¹¹ *Apologia contra Arianos* 62, P. G. 25, col. 363.

¹² *Ibid.* 65, P. G. 25, col. 365.

¹³ Grad u Nemačkoj (nemački Trier) u pokrajini Rheinland-Pfalz. Od vremena tetrarhije jedna od carskih rezidencija u kojoj je najpre boravio Konstancije Hlor, Konstantinov otac. Od svih nemačkih gradova najbogatiji spomenicima iz rimskih vremena.

¹⁴ Najstariji sin cara Konstantina, koji je nakon očeve smrti 337. godine, zajedno sa najmlađim bratom Konstansom, upravljao zapadnim delom Carstva, ali samo do 340. godine, kada je umro. Istočnim delom Carstva upravljao je srednji Konstantinov sin – Konstancije II.

Meletinci i arijanci sa svoje strane, ohrabreni činjenicom da je na patrijaršijsku stolicu u Carigradu stupio Eusebije iz Nikomedije, započeli su ponovo sa neprijateljstvima. Pored starih, sročene su i nove optužbe: Atanasije je izazvao, pri svom povratku, krvave sukobe, jer je zauzeo položaj bez prethodnog odobrenja crkve. Za aleksandrijskog episkopa određen je arijanac Pistus. Krajem 338. godine upućeno je poslanstvo papi Juliju I (337-352), koje je trebalo da ga upozna sa optužbama protiv Atanasija i zatraži potvrdu naimenovanja Pistusa. Papa je smatrao da i optuženi treba da dobije mogućnost da se izjasni. Na to je Atanasije sazvao u Aleksandriji sabor od oko sto sveštenika, koji su dokazali njegovu nevinost. Nakon toga, papa je pozvao obe sukobljene strane u Rim, gde je stvar trebalo da bude ispitana.

U međuvremenu eusebijanci su nastavili sa borbom protiv Atanasija. Na saboru održanom u Antiohiji krajem januara ili početkom februara 339. godine, odredili su Grigorija iz Kapadokije za aleksandrijskog episkopa. Pripreme za njegovo rukopoloženje izazivaju nasilje. Atanasije, čiji je život bio ugrožen, uspeva da pobegne 19. marta i ostaje izvesno vreme sakriven u okolini grada, a zatim, posle Uskrsa (15. aprila) kreće za Rim. Krajem 340. godine izneo je svoju odbranu pred rimskim saborom, koji ga je posle detaljne istrage proglasio nevinim. Sa svoje strane, pristalice Eusebija, okupljeni u leto naredne godine u Antiohiji, potvrdili su Atanasijevo smenjivanje, a kanonima 4. i 12. istoga sabora, je trebalo da bude zauvek sprečen njegov povratak.

Izgnanik je proveo tri godine u Rimu, gde je stekao brojne simpatije, a prisustvo dvojice monaha koji su ga pratili, izazvalo je na Zapadu interes za monaški život. Za sve to vreme Atanasije je primao pisma iz Aleksandrije, koja su ga obavestavala o arijanskim progonima, ali koja su bila puna izjava vernosti prema njemu.

Aprila ili maja 342. godine Atanasija je pozvao zapadni car Konstans u Milano i saopštio mu da želi, zajedno sa svojim bratom Konstancijem II, carem na Istoku, da sazove veliki sabor hrišćanskih episkopa oba dela carstva. Zajedno sa Osijem,¹⁵ sa kojim se sreo u Galiji, Atanasije je otišao u Sardiku (današnja Sofija u Bugarskoj), gde ga je pravoslavna većina proglasila nevinim. Da bi se obznanila ta odluka, dva pisma su bila upućena: jedno sveštenstvu i vernicima Aleksandrije, drugo episkopima Egipta i Libije. Sa svoje strane eusebijanci, koji su se povukli u Filipopolj (današnji Plovdiv u Bugarskoj), bacili su anatemu

---

¹⁵ Osije (rođen oko 256, umro posle 357), episkop Kordobe u Španiji, poreklom iz Egipta, bio je, za Konstantinova života, osoba carevog poverenja i izvršilac nekoliko važnih misija.

na sve episkope i njihove podstrekače. Ni progoni pravoslavnih nisu prestali na Istoku. Od Konstancija II, koji je nasuprot svome bratu Konstansu otvoreno štiti arijance, Eusebijeve pristalice su dobile dozvolu da uhapsu i ubiju Atanasija i njemu najvernije episkope, ako pokušaju da se vrate u Aleksandriju. Atanasije odlazi u Naisus (*Naisus*, današnji Niš), gde je proslavio Uskrs 344, a zatim na Konstansov poziv stiže u Akvileju.¹⁶

Očevi iz Sardike su poslali caru Konstanciju II dva legata, koji su mu preporučivali da dozvoli Atanasiju povratak. Iz obzira prema svom bratu, Konstancije II je popustio. Smrt Grigorija iz Kapadokije, 26. juna 345, ubrzala je odluku. Ali, trebalo je tri puta zvati Atanasija da bi pristao. Pošto je napustio Akvileju, otišao je prvo u Trir kod cara Konstansa, svog zaštitnika, a zatim u Rim, gde ga je papa Julije primio uz puno počasti i dao mu vrlo laskavo pismo za stanovnike Aleksandrije. Zatim je krenuo na put i 345. se susreo sa Konstancijem II u Antiohiji. Car ga je lepo primio i opozvao sve ranije preduzete mere protiv patrijarha. Za vreme boravka u Antiohiji Atanasije je odbijao da razgovara sa arijanskim episkopom Leontijem. Odatle je preko Jerusalima, gde ga je srdačno dočeka episkop Maksim, krenuo ka Aleksandiji, gde se trijumfalno vratio 21. oktobra 346. Vernici su mu izašli daleko u susret.

Sledeće godine protekle su u sređivanju odnosa u crkvi i suzbijanju arijanaca, a mnogi bivši protivnici su se izmirili sa njim. Smrt cara Konstansa, koji je poginuo u borbi sa uzurpatorom Magnom Magnencijem (350), lišila je Atanasija moćnog zaštitnika. Konstancije II, zauzet ratom sa Magnom Magnencijem, ostaje u dobrim odnosima sa Atanasijem i hvali ga u svojim pismima, uveravajući ga da želi da Atanasije ostane zauvek na čelu aleksandrijske crkve.¹⁷ Ali, posle Magnencijevog poraza 351. godine,¹⁸ nova koalicija se oformila protiv Atanasija na čelu sa Leontijem iz Antiohije, Akakijem iz Cezareje, Valensom iz Murse (Osijek) i Urzasom iz Singidunuma (Beograd). Atanasije je nastojao da spreči buru, ali Konstancije II, koji se nakon Magnencijeve smrti 353. godine najzad oslobodio svake opasnosti, hteo je da mu se osveti za svu mržnju koju je potiskivao u sebi. Koalicija se služila svime da bi razjarila Konstancija protiv Atanasija. Optuživan je da je podsticao Konstansa protiv svog brata; zatim, da je Magnencijev čovek dolazio u Aleksandriju da pridobije

---

¹⁶ Grad u današnjoj Italiji (italijanski Aquileia) u pokrajini Friuli, 35 kilometara severozapadno od Trsta. Od kraja trećeg veka sedište episkopa, koji se od 558. nazivao patrijarhom.

¹⁷ *Apologia ad Constantium* 23, P. G. 25, col. 624.

¹⁸ Konstancije je uspeo da savlada uzurpatora u krvavoj bici kod Murse (današnji Osijek u Hrvatskoj).

Atanasija za uzurpaciju, mada se on u tom slučaju držao lojalno, i još za neke druge stvari. U Rimu je papa Julije I, prijatelj i branilac Atanasijev umro 12. aprila 352. godine. Njegov naslednik Liberije podbadan je protiv Atanasija od strane eusebijanaca.

Atanasijevo smenjivanje je već bilo pripremljeno, ali je on, držeći se careve reči, u dva navrata (355. i 356) odbio careve ljude koji su hteli da ga odvedu, čekajući carevo naređenje. Ali, u noći između 8. i 9. februara 356, general Sirijan sa pet hiljada vojnika je upao u crkvu i primorao Atanasija da pobjegne. Patrijaršijski tron je predat Georgiju iz Kapadokije, koji ga je zauzeo 24. februara 357. godine. Pošto se nekoliko dana krio po Aleksandriji, Atanasije je uspeo da pobjegne u pustinju. Šta je tamo radio, teško je reći, jer se tu isprepliću istorija i legenda, ali izvesno je da je često menjao mesto boravka i da monasi nisu hteli da ga izdaju. Za sve to vreme ostao je duša antiarijevskog pokreta.

Nakon Konstancijeve smrti 3. novembra 361, Atanasije je iskoristio edikt, kojim je novi car-paganin Julijan, pozvao sve prognane hrišćanske episkope da se slobodno vrate. Aleksandrijska patrijaršijska stolica bila je tada upražnjena jer je narod uhvatio i zverski ubio Georgija iz Kapadokije (21. februara 362). U Aleksandriji je sazvan sabor, koji je istorijski značajan jer su na njemu izričito definisani stavovi prema arijancima.

No, Atanasije je bio isuviše vatreni hrišćanin da bi bio u milosti kod Julijana, vatrene pobornika paganskih kultova, koji naređuje da ga 24. oktobra 362. ponovo proteraju iz Aleksandrije. Ovo progonstvo će kratko trajati jer Julijan umire 26. juna 363. godine i nasleđuje ga hrišćanin Jovijan, čiji je dolazak na vlast značio novi Atanasijev trijumf. Vraća se ponovo 5. septembra u Aleksandriju gde sastavlja Jovijanu (koji ga inače neobično uvažava), spis o pravoslavnoj veri.¹⁹ Ali, situacija se ponovo menja kada Jovijan iznenada umire u noći između 16. i 17. februara 346. godine.

Jovijanov naslednik na Istoku, arijanac Valens izdaje 5. maja 365. edikt kojim se ponovo proteruju episkopi koji su bili u izgnanstvu pod Konstancijem II, a koje je Julijan bio pomilovao. Aleksandrijski narod je pisao caru pismo sa molbom da im ostavi njihovog patrijarha, ali Atanasije shvatajući promenu napušta 5. oktobra tajno grad. Sledeće noći vojska je opkolila crkvu svetog Dionisija, u kojoj je Atanasije obično bivao, sa namerom da ga uhapsi. Ipak, molbe naroda i strah od zavere, primorali su Valensa da popusti i izda naređenje da se Atanasije više ne uznemirava.

---

¹⁹ *Ad Iovianum de fide*, P. G. 26, col. 813 sq.

Vratio se u Aleksandriju 1. februara 366. godine, gde je mirno proveo ostatak života. Umro je 2. maja 373. godine.

Zbog svoje nepopustljivosti u borbi protiv arijanaca i za odbranu nikejskog simbola vere, Atanasije je još za života stekao veliki ugled. U istoriji hrišćanske crkve njemu, između ostalog, pripada i zasluga da se prvi otvoreno suprotstavio carskoj vlasti ističući da postoje dva carstva – zemaljsko i nebesko: carska vlast proteže se samo nad zemaljskim carstvom, te stoga carevi ne mogu da se mešaju u crkvena pitanja.

Atanasijevi mnogobrojni spisi su apologetski, dogmatski, istorijski i ezgetički. Svi su u službi njegove teološke borbe za odbranu verovanja, utvrđenog na saboru u Nikeji (325), o jedinosušnosti Boga Sina sa Bogom Ocem. Ali, u njima srećemo i Atanasijeva pravno-politička shvatanja u kojima nas uverava da nema boljeg oblika vladavine od monarhije, iako se protivio mešanju carske vlasti u crkvena pitanja. Iz njegovih govora izabrali smo nekoliko najkarakterističnijih odlomaka vezanih za pravno-političke probleme.

1. Protiv pagana (Κατά Ἑλλήνων).²⁰ Ovaj spis, koji se bavi odbacivanjem politeizma, nastao je oko 318. godine kao prvi Atanasijev rad. U njemu nalazimo shvatanje o monarhu koji je apsolutista, čija reč je zakon i čije prisustvo izazaiva poštovanje i poslušnost.

Oratio contra gentes 43:

„Da bismo razumeli na primeru jednu tako veliku stvar,²¹ pretstavimo sebi sve što smo upravo rekli slikom velikog hora. Taj hor je sastavljen od različitih ljudi, dece, žena, staraca i mladića. I na znak samo jednog rukovodioca (**καθηγεμόνος**), svako peva prema svojoj prirodi i svojim snagama, muškarac glasom muškarca, dete kao dete, starac kao starac, mladić kao mladić, čineći svi jedan sklad (**πάντες δὲ μίαν ἀποτελοῦσιν ἁρμονίαν**). Ili kao naša duša, koja u isto vreme pokreće sva naša čula prema svačijoj vrlini i u prisustvu takvog istog predmeta ih pokreće sve zajedno: oko da gleda, uvo da sluša, ruku da dodiruje, miris da oseća, ukus da proba, a često i druge delove tela, kao noge koje pokreće da hodaju. Ili, da bi se razumelo šta sam upravo rekao trećim primerom, to liči na osnivanje jako velikog grada, kojim upravljaju lično prefekt i car (**ἄρχοντας και βασιλέως**), koji ga je osnovao. Kada je prisutan i kada

---

²⁰ *Oratio contra gentes* 43, P. G. 25, col. 85-88 = *Athanase d’Alexandrie, Contre les païens*, ed. P. Th. Camelot, Paris 1977, *Sources chrétiennes* 18 bis, pp. 194 -196.

²¹ Vladavinu božanske reči (Logosa).

zapoveda, i kada sve posmatra, svi se pokoravaju; jedni idu u polje, drugi se žu-re da donesu vodu iz akvadukta (**ὕδραγωγους**); neki drugi ide po namirni-ce, jedan se upućuje prema senatu (**ἐπί τήν βουλήν**), drugi prema skupštini (**ἐπί τήν ἐκκλησίαν**), sudija će suditi, magistrat će donositi zakone (**ὁ δὲ ἀρχων ἐπὶ τὸ θεσμοθετεῖν**); zanatlija radi svoj posao, mornar ide na more, stolar se baca na svoj rad, graditelj (**οικοδόμος**) gradi. Jedan ide u polje, drugi se vraća sa polja, jedni kruže oko grada, zatim ponovo ulaze. Sve se to obavlja u redu zahvaljujući prisustvu samo jednog upravnika (**ἀρχοντος**) i njegovim zapovestima. Ma koliko neznatno izgledalo ovo poređenje, treba ga šire uzeti i razumeti, a to je da se stvari tako odvijaju pri svakom stvaranju. Jedinim nagonom (**ρίπης**) i zapovešću Boga Reči (**τοῦ Θεοῦ Λόγου**), sve stvari se stavljaju u poredak, svako radi ono što mu je blisko, i svi zajedno u isto vreme slede jedinstveni poredak.“

U istom spisu Atanasije nešto dalje opisuje prednosti mira i poredka kojim upravlja idealni monarh. Atanasijeva ideja je odraz helenističkog shvatanja o vladaru kao živom ili oduhovljenom zakonu (**νόμος ἐμψυχος, lex animata**).

Ibid. 38:

„Pošto u svetu postoji red, a ne nered (**ἀταξία**), srazmera a ne nesrazmera, kosmos i harmonično jedinstvo kosmosa, a ne disharmonija, neopodno je da se razmisli i da se stvori predstava o tom gospodaru (**δεσπότην**), koji je sakupio i stegao sve te delove i stvorio od njih sklad. Iako je nevidljiv očima, moguće je počevši od poredka i sklada suprotnih delova, zamisliti rukovodioca, naredbodavca i cara svih bića (**ἀρχοντα καὶ κοσμήτορα καὶ βασιλέα**). U jednom gradu, satavljenom od mnogobrojnih i različitih stanovnika, malih i velikih, bogatih i siromašnih, mladih i starih, muškaraca i žena, vidimo upravljanje zapovešću (**εἰ θεωρήσαμεν εὐτάκτως οἰκουμένης**) i različite stanovnike kako ipak žive među sobom u slozi; bogati nisu protiv siromašnih, ni veliki protiv malih, ni mladi protiv starih, već svi žive mirno u jednakosti; ako to vidimo, shvatićemo da prisustvo jednog upravljača prethodi slozi (**ἀρχοντος παρουσία τήν ὁμόνοιαν πρυτανεύει**), čak i ako ga ne vidimo. Jer nered je znak odsustva vlasti (**ἡ μὲν γὰρ ἀταξία ἀναρχίας ἐστὶ γνώρισμα**), dok red poznaje vođu (**ἡ δὲ τάξις τὸν ἡγεμονεύοντα δείκνυσι**).“

2. Treći govor protiv arijanaca (Κατὰ Ἀρειανῶν λόγος τρίτος),²² je sastavni deo četiri besede koje je Atanasije izgovorio od 356. do 361.

²² *Oratio III contra Arianos* 5, P. G. 26, col. 332.

godine protiv pristalica Arijevog učenja. To su sa dogmatskog stanovišta najvažnija dela aleksandrijskog patrijarha u kojima se izlaže, pobija i odbacuje jeretičko učenje. Pored teoloških izlaganja govor sadrži i odlomak o kultu carskih slika, u čemu Atanasije ne nalazi ništa što bi bilo protivno hrišćanskom učenju.

Oratio III contra Arianos 5:

„Careva slika tako savršeno liči na njega da... ako bi neko pozeleo da vidi cara, pošto je video sliku, slika bi mu ovo kazala: 'Ja i car smo jedno: jer ja sam u njemu, a on je u meni; što god vidiš u meni, vidiš i u njemu, i što si video u njemu, vidiš u meni.' Jer svako ko se klanja slici (**προσκυνῶν**), takođe se klanja i caru; slika je dakle, njegov izgled i njegov oblik (**μορφή καὶ εἶδος**).“

Već je rečeno da je Atanasije iz Aleksandrije bio prvi među hrišćanskim Očevima koji se energično suprotstavio carevom mešanju u crkvene stvari i time izričito razdvojio duhovnu od svetovne vlasti.²³ Reči koje je posudio od Osija, episkopa Kordobe, da bi izrazio svoje stavove nalaze se u njegovoj *Istoriji arijanaca*, nastaloj 357. ili 358. godine i upućene su caru Konstanciju II, pristalici i zaštitniku arijanstva.

Historia Arianorum ad monachos 44, P. G. 25, col. 745-748:

„Ne mešaj se u crkvene stvari (**εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά**), niti nam izdaj naredjenja u vezi sa tim; bolje uzimaj pouke od nas. Tebi je Bog poverio carsku krunu (**βασιλεία**); nama je poverio crkvu. Ko otme tvoju vrhovnu vlast (**ἀρχή**), povrediće božji poredak (**διαταξαμένῳ θεῷ**); isto tako, boj se ako potčiniš crkvu sebi, jer ćeš biti odgovoran za veliko nedelo. Napisano je: 'Dajte caru carevo, a Bogu Božje.'²⁴ Kao što mi ne smemo da vladamo svetom, ti nemaš vlast da uznemiravaš tamjan (**οὔτε σὺ τοῦ θυμῶν ἐξουσίαν ἔχεις**).“

---

²³ O tome detaljno videti: K. F. Haegel, *Kirche und Kaisertum in Lehre und Leben des Athanasius*, Borna – Leipzig 1933; K. M. Setton, *Christian Attitude towards the Emperor in the Fourth Century*, New York 1941, pp. 78-108; R. Bernard, *L'image de Dieu d'après Saint Athanase*, Paris 1952; W. Schneemelcher, *Athanasius von Alexandrien als Theologe und als Kirchenpolitiker*, *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums* 43, 1950/51, pp. 242-256. Cf. H. Berkhof, *Kirche und Kaiser. Eine Untersuchung der Entstehung der byzantinischen und der theokratischen Staat-sanffassung in vierten Jahrhundert*, Zürich 1947, pp. 126-135, 162-170.

²⁴ *Matt.* 22,21.

U istom spisu Atanasije ne poriče caru pravo da saziva crkvene sabore, ali pod određenim uslovima.

Ibid. 52, P. G. 25, col. 756:

„Ako je stvar episkopa da izdaju dekrete (**κρίσις**), zašto bi se to ticalo cara? Ako je carev posao da izriče pretnje (**ὀπειλή**), kakva je onda potreba za ljudima koje zovemo episkopima? Ko je ikada čuo za takve stvari? Kada je crkveni dekret dobijao potvrdu (**το κύρος**) ili osporavanje (**τό κριμα**) od cara? Mnogi sabori su održani pre toga; mnogobrojni dekreti su bili izdati, ali nikad Očevi nisu odgovarali za njih pred carem; nikad se car nije mešao u poslove crkve.“

U sledećem odlomku Atanasije napada Konstancija II, koji nameće svoju volju episkopima.

Ibid. 51, P. G. 25, col. 753-756:

„Zašto se on [Konstancije] toliko brine da arijanci, koji se ovde porfirijancima nazivaju,²⁵ pristupe crkvi i štiti ih, dok druge proganja.... Zašto se on pretvara da toliko brine o crkvenim kanonima, kada uvek protiv svih njih dela? Po kom kanonu izbacuje episkope iz dvora? Po kom kanonu vojnici zaposedaju crkve? Ko je naredio komesima²⁶ i nerazumnim evnusima²⁷ da počnu da se mešaju u crkvene stvari, ili da putem edikata proglašavaju odluke onih, koje nazivamo episkopima?“

²⁵ Cf. C. Th. XVI, 5,66, koji osuđuje carigradskog patrijarha Nestorija (vođu jeretičke sekte, po njemu nazvane *nestorijanci*, koja je osporavala svetoj devici tradicionalni naziv Bogorodica – θεοτόκος), kaže da se arijanci nazivaju i porfirijanci, prema Porfiriju *zbog sličnosti njihove bezbožnosti (ob similitudinem impietatis)*. Porfirije, o kome je reč, je neoplatoničar iz Cezareje u Palestini ili iz Tira (današnji Liban) rođen 232. ili 233, umro između 303. i 305. Jedno vreme bio je sledbenik Plotina. Slovio je kao veliki erudita, mada je često menjao svoje stavove i mišljenja. Do kraja života je ostao žestoki protivnik hrišćana. Sastavio je spis *Protiv hrišćana (Katá Χριστιανών)*, koga su kasniji hrišćanski pisci napadali i odbacivali. Mada se arijanstvo ne može direktno izvesti iz Porfirijeveg učenja, ta dva načina mišljenja su često dovodena u vezu. Videti o tome L. Vaganay, *Porphyre, Dictionnaire de Theologie Catholique*, tome 12, Paris 1933, col. 2555-2590.

²⁶ Komes (comes) je carski pratilac. Ustanovu carskih pratilaca (comitiva), kao neke grupe najpoverljivijih carevih ljudi, ustanovio je Konstantin. Kako se broj carskih pratilaca vremenom uvećavao, razvrstani su prema svom značaju u pratioce prvog, drugog i trećeg reda (comitiva primi, secundi et tertii ordinis). Od latinske reči comes nastalo je italijansko conte, engleski count, francuski comte, španski conde (sve u značenju grof), kao i slovenski izraz *kmet*.

²⁷ Evnusi su na dvoru najčešće zauzimali položaj nadzornika carske ložnice (*prae-positus sacri cubiculi*) i za vlade slabih careva mogli su se uzdići do neslućene moći.

*Srđan Šarkić, Ph. D., Full Professor
Novi sad School of Law*

Athanasius of Alexandria on Monarchy

Abstract

Athanasius of Alexandria (c. 293 – May 2, 373), also known as **St Athanasius the Great**, **Pope Athanasius I of Alexandria**, and **St Athanasius the Apostolic**, (Greek: Αθανάσιος) was a theologian, Bishop of Alexandria, Church Father, and a noted Egyptian leader of the fourth century. He is best remembered for his role in the conflict with Arius and Arianism. At the first Council of Nicaea (325), Athanasius argued against Arius and his doctrine that Christ is of a distinct substance from the Father.

Although the works of Athanasius of Alexandria (*Apology Against the Arians*, *Four Orations Against the Arians*, *History of the Arians*, *Apology to Constantius*, *Apology for His Flight*, *Against the Heathen*) are basically of theological subjects, he also writes about monarchy considering it as the best form of government.